

BALKAN ÜLKELERİNDE NASREDDİN HOCA'YA MAL EDİLEN BÖLGE TIPLERİNE AİT FIKRALAR

SAİM SAKAOĞLU

Nasreddin Hoca, Türklerin yaşadığı bütün ülkelerde bilinmekte ve fıkraları anlatılmaktadır. Ancak anlatılanlar onun adını küçük değişikliklere uğramaktadır : Hoca, Molla Nasreddin, Nasreddin Efendi, Hoca Rahmetullah, vs. Hoca'ya, hangi ad altında olursa olsun izafe edilen fıkraların bir bölümü gerçekte ona ait değildir ve o, çok bilindiği ve sevildiği için kendisine bağlanıvermektedir. Anadolu'da bazı bölge tiplerinin nükteli sözleri de ona aitmiş gibi anlatılır. Biz bu durumu tabii karşılıyoruz.

Ancak, şu da bir gerçektir ki, Hoca fıkraları sadece bölge fıkraları ile zenginleşmemekte, Bektaşî, İncili Çavuş, Cuha ve Ebu'n - Nuvas gibi, Türk olsun, olmasın başka tiplere de bağlanıvermektedir. Kısacası, pek çok fıkra, en meşhur fıkra tipine mal edilivermektedir.

Biz bu tebliğimizde, Balkan ülkelerinde Nasreddin Hoca'ya bağlı olarak anlatılan (derlenmiş veya yazıya geçirilmiş) fıkralardan ona ait olmayanlarını seçeceğiz. Bu fıkralardan da tesbit edebildiğimiz kadarıyla asıl tiplerin kim veya kimler olduğu hususuna geçeceğiz. Neticede, Hoca'nın külliyatı ne dereceye kadar zenginleştirilmiş ve Hoca hangi çeşit fıkra tiplerini kendisine bağlayabilmiştir. O'nu örnekleriyle ortaya koymaya çalışacağız.

Nasreddin Hoca fıkralarının Avrupa'ya geçişiyle ilgili olarak çeşitli görüşler ileri sürülür. Biz bu geçişi, masalların ve efsanelerin geçişinden ayrı düşünemeyiz. Ognenovski'ye göre, Hoca'nın Türkler tarafından Makedonya'ya taşınması 14. asrın sonlarına rastlanmaktadır¹. Fıkraları, 1688'de Kantemiroğlu Romenceye² ve 1771'de de Nikola Palikçu Hırvatçaya³ ter-

¹ Trayko Ognenovski, "Nasreddin Hoca Makedonya'da Makedonların ve Türklerin Halk Kikâyelerinde", *I. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri Bildiri Özetleri*. Eskişehir, (1983), 31. Tebliğimiz basım için beklerken, Ognenovski'nin tebliği de basıldı : "Makedon Halk Edebiyatında Nasreddin Hoca", *I. Uluslararası Türk Halk Edebiyat Semineri 7-9 Mayıs 1983*. Eskişehir 1987, s. 227 - 234. Tebliğ metninde, atıfta bulunduğumuz hususa yer verilmemiştir.

² Mihail Guboğlu, "Romen Edebiyatında Nasreddin Hoca," *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri II. Cilt/Halk Edebiyatı*. Ankara, 1976, 68.

³ Süreyya Yusuf, "Stevan Sremaç'ın Nasreddin Hoca Fıkraları Derlemesi üstüne", *Çevren*, 5 (15), Eylül 1977, 53; Tacide Hafız, "Yugoslavya'da Nasreddin Hoca Fıkralarının Yayılması Üzerine Birkaç Söz," *Uluslararası Yunus Emre, Nasreddin Hoca, Karamanoğlu Mehmed Bey ve Türk Dili Semineri Bildirileri*. Ankara, 1977, 183.

cüme etmiştir. Onun Macarcada görülmesi 1821'e rastlar.⁴ Asırlardan beri Balkanlar'da yaşayan Nasreddin Hoca'nın fıkralarının da çeşitli sebeplere bağlı olarak değişikliğe uğramasını tabii karşılıyoruz.

Romanya'da P. Îsperescu, Th. Sperantzia ve N. Batzaria gibi araştırmacılar, Hoca'nın bazı fıkralarını Romen çocukları için değiştirdiler. Meselâ, Nasreddin Hoca adının yerine diğer bazı şahıs adlarını kullandılar⁵.

Romanya'da, geçen asrın ikinci yarısında başlayarak Nasreddin Hoca'nın adına izafeten neşredilen *Nastratin Hoge*a (Bükreş 1871) ve *Nastratin - Pierde Vara* adlı dergilerde yer alan fıkralar hiç de Hoca'nınkilere benzememektedir⁶.

Sırp hikâye ve oyun yazarı Stevan Sremaç, Nasreddin Hoca'yı Sırp halkının mizahî tipleriyle, meselâ Era, Çingene, Köse, Şiyak vs. ile karıştırmıştır; daha doğrusu böyle bir değişikliği bilerek yapmıştır⁷.

Nasreddin Hoca'nın Balkanlarda bu tür değişikliklere uğraması hemen hemen her ülkede millî fıkra tiplerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yugoslavların Era, Kerempuh, Bulgarların Kurnaz Peter adlı tipleri bunun canlı örnekleridir. Bu arada Hoca'ya karşı yeni bir fıkra tipi yaratmayıp onu koruyan ülkeler de vardır. Şefkat Plana'ya göre, Arnavutlar yeni bir fıkra tipi yaratmamışlardır.⁸ Bugün Arnavutlukta Hoca'nın fıkraları hâlâ anlatılmakta ve çeşitli kitaplara konu edilmektedir. 1972'de Tiran'da neşredilen *Folklor Shqiptar* adlı eserdeki 689 fıkradan 64 tanesi Hoca'ya aittir⁹.

Nasreddin Hoca adına anlatılan fıkralardan bir bölümü, anlatıldığı bölge halkının fıkra tiplerinin değiştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Sırp halkının anlattığı Hoca fıkralarından bazıları aslında ora halkının fıkra tiplerine aittir. Bölge müslümanlarında, işittikleri bütün latifeleri Hoca'nın imiş gibi anlatma meyli vardır. Bu son iki hususun tersi durumlar da görülmektedir. Yani, Nasreddin Hoca fıkralarının mahallî tiplere bağlandığı ve hıristiyan halkın Hoca gibi bir fıkra tipinin kendi dinlerinde olmasını istedikleri de söz konusudur.¹⁰

Nasreddin Hoca, Anadolu'da anlatılan fıkralarında çeşitli mesleklere mensup olarak gösterilir. Onu, 'Küpteki taşlara kalsaydı bugün Ramazan'ın yüz yirmisiydi' fıkrasında din adamı, 'Dostlar alışverişte görsün' fıkrasında esnaf, 'Sen de haklısın hanım' fıkrasında kadı olarak görürüz. Bunların

⁴ Edit Taşnadi, "Eski Macar Edebiyatında Nasreddin Hoca Fıkralarının İzleri," Bkz. 1 numaralı not, 45.

⁵ Guboğlu 71.

⁶ ay.

⁷ Yusuf 55.

⁸ Şefket Plana, "Arnavutlar Arasında Nasreddin Hoca," *Çevren*, 5 (15), Eylül 1977, 103.

⁹ Plana 101.

¹⁰ Yusuf 55.

bazıları, aslında ona yakıştırılmış mesleklerdir. Din adamının Ramazanın kaçı olduğunu, küpteki taşlarla tesbiti sadece bir yakıştırma değildir. Anadolu'daki bu tür fıkralar Balkanlarda da görülür. Hoca, Romanya'da, efsanevî bir kahraman olarak da gösterilir.¹¹ O, fıkrasının anlatıldığı bölgenin kıyafetiyle de takdim edilir. Arnavutluk'ta derlenen şu fıkra, konu olarak da ona ait değildir¹².

Hoca, gerçeği söylediği için başlığının keçesine vura vura koparmışlardır. Bir kadın bunun doğru olup olmadığını sorar. Hoca, doğruyu söylerse de kendisine vurmayacağına dair kadından söz alır ve ona, kocasının dün gece kendisini memnun edip etmediğini sorar. Soruya kızan kadın elindeki sopa ile Hoca'nın keçesine vurmaya başlar. Bunun üzerine Hoca, doğru söylediği için başına böyle şeylerin geldiğini söyler.

Bu fıkra iki yönden Hoca'nın değildir : Müstehcenlik Hoca'da yoktur, giydiği kıyafet onun kıyafeti değildir. Gerçi, Hoca'ya izafe edilen pek çok müstehcen fıkra vardır. K. R. F. Burrill tarafından neşredilen ve 16. asrın sonlarında yazıya geçirilen Groningen yazmasındaki fıkraların yarısı müstehcendir. Tabii bütün bunlar birer yakıştırmacadır; başka fıkraların Hoca'ya bağlanmasının neticesidir.

Ohri Gölü çevresinde derlenmiş bir fıkroda Nasreddin Hoca ile Çingene karşı karşıya getirilir. Bu fıkroda Çingene, Hoca'yı aldatmış olarak görülür¹³. Yine bölgede derlenen başka bir fıkroda, Nasreddin Hoca, çarın kızı (?) ile karşı karşıya getirilir. Bu fıkranın birinci yarısı, Anadolu'da anlatılan fıkroya göre farklıdır; ikinci yarısının ise benzerleri sıkça görülür. Fıkra şöyledir :

Çarın sarayının önünden geçen Hoca, yüksekteki bir pencereden bakmakta olan çarın güzel kızını hayranlıkla seyreder. Bundan alınan kız, babasına haber göndererek Hoca'nın kendisini öptüğünü söyler. İdamına karar verilen Hoca'ya son isteğini sorarlar; oda su dolu büyük bir kazan ile iki mum istediğini söyler. Kazanı ocağa yerleştiren Hoca altına da mumları yakar. İsteği yerine gelince onu asmak isterler. O, suyu ısıtmak istediğini söyler ve ilâve eder : "Sokakta, çok yüksek bir pencereden bakan kızı öpmem mümkün olduğuna göre bu mumların da koca kazanı kaynatması lâzım".¹⁴

Bu fıkra karmakarışık bir hale getirilmiştir; tabii bu arada esas nüktesi de kaybolup gitmiştir.

¹¹ Guboğlu 70.

¹² Plana 103.

¹³ Ljubinko Raykoviç, "Hiç Bir Nasreddin Hoca Koleksiyonunda Yayınlanmamış olan Ohri Gölü Civarında Makedonya'da Derlenmiş Nasreddin Hoca Fıkraları," *İlgaz* (Ankara), 3 (35), Ağustos 1965, 9.

¹⁴ ay.

Aynı fıkranın Bükreş'te derlenen varyantında birinci bölüm yoktur; buna bağlı olarak da fıkradaki hadise açıkta kalmaktadır. Fıkra şöyledir :

Hoca herkesi kahve içmeğe davet eder. O, bir cezvenin altına mum yakarak kahveyi hazırlamaya başlar. Gelenler kahvenin gecikmesi üzerine içeriye bakmağa gider ve durumu görünce gülmekten bayılırlar. Bu konu yıllarca konuşulur.¹⁵

Fıkranın eksik olduğu her halinden bellidir. Nasreddin Hoca'nın çara verdiği cevabın benzeri de yoktur.

Bu fıkranın Anadolu sahasında birkaç varyantı birden anlatılmaktadır. Ancak bazı varyantlarda Hoca'nın yerini İncili Çavuş veya Arap fıkratipi Ebu'n - Nuvas almaktadır. Bütün varyantlarda, ikinci bölümü daha anlaşılır hale getiren birinci bölüm de yer almaktadır.¹⁶

Nasreddin Hoca'ya bağlanan fıkralarda, O, bazen masal kahramanı olarak da görülür. O, Anadolu'da Keloğlan ile köselere bağlanarak anlatılan masalın da kahramanıdır. Bizim şahsî arşivimizde, 1969'da Gümüşhane'de derlediğimiz böyle bir Nasreddin Hoca masalı vardır. Hoca'yı masal kahramanı olarak görmek, daha ziyade Keloğlan'ın az tanındığı bölgelerde mümkündür. Bükreş'te derlenen ve motiflerinin fazlalığı ile de bir masal olduğu hemen anlaşılan böyle bir Nasreddin Hoca metni vardır. Burada, onun sırasıyla, karısıyla ev ve tarla işlerini değişmesi, şarap içmesi, tavuk gibi yumurtaların üzerine oturması, çuval içinde atıldığı nehirden sağ olarak çıkması gibi motiflere yer verilmiştir.¹⁷ Bu metin motif açısından bir kaç fıkranın zenginliğine sahiptir.

Bazı Arnavut fıkraları da onu, kendi kahramanları Kreşnik ile karşı karşıya getirir. Burada güçlülüğün sembolü olan Kreşnik, Nasreddin Hoca'yı bir tuzağa düşürürse de Hoca hazırcevaplığı ile zor durumdan kurtulur.¹⁸

Diğer bir Arnavut fıkrasında da Hoca, hangi ülkenin hükümdarı olduğu belirtilmeyen bir sultan(?) ile sohbet eder. Hoca, sultana, sarayına gele-meyeceğini, çünkü orada fasulye yenmediği için kendisinin aç kalacağını söyler. Çünkü Hoca, bu uzun boya fasulye yiyerek ulaşmıştır.¹⁹

Hoca ile Kreşnik'i karşı karşıya getiren fıkra ona ait olabilir, ancak Kreşnik'in yerine bir Anadolu insanı konulmalıdır. İkinci fıkra ise Nasreddin Hoca fıkralarının havasını taşımaktadır; ancak sultan ile muhatap olması,

¹⁵ Viorica Dinescu - Szekely ve G. I. Constantin, "Turkische texte aus der musulmanischen "Kotschjok" Kolonie in Bukarest," *Rocznik Oryentalistyczny*, 24 (2), 1961, 105-106.

¹⁶ Saim Sakaoğlu, Fıkra Tiplerinin Değişmesi," 1984 *Folklor ve Etnoğrafya Araştırmaları*, İstanbul, 1984, 453-454.

¹⁷ Szekely ve Constantin 105-106.

¹⁸ Plana 103.

¹⁹ Plana 104.

fasulyeye aşırı derecede düşkünlüğü, uzun boylu olarak gösterilmesi bu havayı zayıflatmaktadır.

Evvelce sunduğumuz bir tebliğimizde bu değişiklikleri altı sebebe bağlamıştık.²⁰ Nasreddin Hoca, bu değişikliklere en fazla uğrayan fıkra tipi idi. O; Bekri Mustafa, Bektaşi gibi Anadolu'da çok yaygın olan fıkra tipleriyle sık sık yer değiştiriyordu. Anadolu'da bölge fıkra tipleri olarak canlı bir şekilde yaşayanların da ona bağlandığı görülüyordu. Kendisinden bir kaç asır evvel yaşamış olan Ebu'n - Nuvas ve Cuha ile de karşılaştırılıyordu. Bu tebliğimizde gördük ki, Hoca Balkanlarda da çok tanınmakta ve sevilmektedir. Ancak, bu sevgi bazı değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bunları şöyle sıralayabiliriz :

1. Nasreddin Hoca adı, nüktedan bir insanı dile getiren bir sembol olarak kullanılmış ve ona uygun düşmeyen fıkralar da onun adına bağlanıvermiştir.

2. Hoca, Anadolu'daki fıkralarda asla karşılaşmadığı insanlarla karşı karşıya getirilmiştir : Çar, Kreşnik, vs.

O, Balkanlarda tanınan bazı fıkra tipleriyle de karşı karşıya getirilmiştir : Çingene gibi.

3. Anadolu'da gördüğümüz gibi masal kahramanı olarak da karşımıza çıkmaktadır.

4. Mutlaka bir Balkan ülkesinin fıkra tipine bağlı olarak anlatılan bazı fıkralar onun adına bağlı olarak anlatılmıştır : Gerçeği söylediği için döğülmesi, sultanın davetini sarayda fasulye yenmediği için reddetmesi gibi.

5. Buna paralel olarak, merhum Süreyya Yusuf'un da dediği gibi, onun fıkraları mahallî tiplere bağlanmakta, hatta hıristiyanî bir havaya büründürülmektedir.

Biz, bütün bu değişiklikleri tabii karşılıyoruz. Folklorun yayılma nazariyelerini bilenler de bizim bu fikrimize katılacaklardır. Raoul Rosière'in bir asır evvel efsaneler için dediklerini fıkralar için söylersek şu neticeye ulaşacağız : Hatırası zayıflayan, unutulmaya yüz tutan bir fıkra tipine bağlı olan fıkralar, daha meşhur bir fıkra tipine bağlanarak anlatılır. Çevre değiştiren her fıkra, kendisini yeni çevresinin şartlarına adepte eder.²¹

O halde, Anadolu içlerinden, neredeyse Avrupa ortalarına kadar uzanan Nasrettin Hoca fıkralarını anlatma an'anesi, elbette bazı fireler verecek, değişikliklere uğrayacaktır. Bu, anlatmaya dayanan folklor mahsullerinin (masal, fıkra, efsane, hikâye, vs.) kaderidir.

²⁰ Sakaoğlu 448.

²¹ Saim Sakaoğlu, *Anadolu - Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara, 1980, 7.